

του Κώστα Δουζίνα*

Τον Απρίλη του 1872 μια κυρία με το ψευδώνυμο «Σοβαρή Αγγλίδα» δημοσίευσε γράμμα στους Times του Λονδίνου με τίτλο «Είναι οι Γυναίκες Ζώα;». Απευθυνόταν στους Βρετανούς βουλευτές: «Το κατά πόσο οι γυναίκες είναι ίσες με τους άνδρες έχει συζητηθεί ατέρμονα χωρίς απάντηση. Το κατά πόσο έχουν ψυχή παραμένει βαθιά αμφισβητούμενο θέμα. Θα ήταν όμως υπερβολικό να σας ζητήσουμε να αναγνωρίσετε ότι τουλάχιστον οι γυναίκες είναι ζώα; Ότι οι γυναίκες δεν είναι νομικά πρόσωπα είναι γνωστό. Αλλά δεν υπάρχει κάποιος βουλευτής να εισάγει ένα νομοσχέδιο που να λέει οπουδήποτε εμφανίζεται στον νόμο η λέξη ζώο θα θεωρείται ότι συμπεριλαμβάνει και τις γυναίκες. Έτσι θα απαγορευτεί εξίσου η ανελέητη σκληρότητα προς σκύλους, γάτες και γυναίκες».

Μέχρι το 1929, Βρετανικά δικαστήρια είχαν αποφανθεί επανειλημμένα ότι όταν νόμοι για τα πολιτικά δικαιώματα περιέχουν τη λέξη πρόσωπο, αυτή δεν περιλαμβάνει τις γυναίκες. Μόνο οι άνδρες είναι πρόσωπα, υποκείμενα δικαίου. Η Εταιρία εναντίον της Σκληρότητας προς τα Ζώα ιδρύθηκε το 1824 και προώθησε σχετικούς νόμους. Αλλά όλο τον 19ο αιώνα, οι γυναίκες θεωρούνταν ιδιοκτησία των πατεράδων τους που είχαν δικαίωμα να τις βασανίζουν και συζύγων που μπορούσαν μέχρι το 1995 να τις βιάζουν ατιμώρητα.

Δεύτερη ιστορία. Ο Άλαν Τούρινγκ ήταν μία από τις σημαντικότερες μεγαλοφυίες του αιώνα. Έφτιαξε το πρώτο computer και αποκωδικοποίησε το Αίνιγμα, τον Γερμανικό στρατιωτικό κώδικα, συνεισφέροντας στην νίκη κατά του Άξονα. Ο Τούρινγκ που ήταν gay καταδικάστηκε για «άσεμνες» πράξεις το 1952 και αυτοκτόνησε το 1954.

Τρίτη ιστορία. Σε όλες τις μεγάλες ευρωπαϊκές μητροπόλεις, μια υπόγεια ανθρωπότητα χωρίς στέγη, τροφή ή το δικαίωμα στην εργασία επιβιώνει με λιγότερο από ένα ευρώ την ημέρα. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν οι πρόσφυγες στα στρατόπεδα «υποδοχής», οι άνεργοι νέοι και ηλικιωμένοι, οι κρατούμενοι στα διάφορα Guantanamo Bay. Σε ένα βίντεο μιας Αγγλικής οργάνωσης για μετανάστες, ο Τζάμι, που κοιμάται σε ένα πάρκο του Λονδίνου, συγκρίνει τον εαυτό του με τους φίλους του που έχουν «χαρτιά» και με τους υπόλοιπους εμάς. «Έχουμε όλοι δύο χέρια, δυο μάτια, δυο πόδια. Είναι κι εκείνοι άνθρωποι, σαν κι εμένα». Απευθυνόμενος α' αυτούς που από την άνεση της πολυθρόνας τους διακηρύσσουν την πίστη τους στα «ανθρώπινα» δικαιώματα προσθέτει: «Πού είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα για εκείνους που ζητούν άσυλο και κοιμούνται σε παγκάκια;»

Λέγεται συνήθως ότι τα δικαιώματα δίνονται στους ανθρώπους λόγω της ανθρώπινης ιδιότητας. Αλλά τι σημαίνει να είσαι άνθρωπος, ποιος είναι άνθρωπος με δικαιώματα; Οι γυναίκες ζητούσαν να τις αντιμετωπίσουν ως ζώα, οι gay ως άνθρωποι και όχι εγκληματίες, οι πρόσφυγες και οι μετανάστες να μην είναι λιγότερο από άνθρωποι. Ήταν και είναι όλοι άνθρωποι βιολογικά και οντολογικά, αλλά δεν είχαν καμιά κοινωνική και πολιτική αναγνώριση. Ήταν και είναι άνθρωποι με οποιοδήποτε ορισμό του ανθρώπου χρησιμοποιήσουμε, αλλά ο νόμος τους αντιμετώπιζε και αντιμετωπίζει πολλούς ακόμη ως «γυμνή ζωή».

Ο Τζάμι διατυπώνει μια αναμφισβήτητη και τρομακτική αλήθεια: μπορεί να είμαστε όλοι άνθρωποι, αλλά η ανθρωπότητα πάντα απεχθανόταν υποβάθμιζε και απέκλειε πολλά μέλη της. Σαν σύγχρονος Διογένης, ο Τζάμι, απαντά στους καλούς φιλελεύθερους που πιστεύουν ότι τα δικαιώματα ανήκουν στους ανθρώπους απλώς επειδή είναι άνθρωποι, ότι αποτελούν κάτι το φυσικό, σαν τα μάτια, τα χέρια, τα πόδια. Η άποψη αυτή ακούγεται αισιόδοξη, καθησυχάζει τις συνειδήσεις. Αλλά αν την εξετάσουμε προσεκτικά φαίνεται να είναι σαν μισή αλήθεια και μισός μύθος.

Μια ιστορία του «ανθρώπου»

Η ιδέα της «ανθρωπότητας» ανήκει στην νεωτερικότητα. Στην αρχαία Αθήνα και τη Ρώμη υπήρχαν Αθηναίοι και Ρωμαίοι, αλλά όχι «άνθρωποι», με την έννοια των μελών του ανθρώπινου είδους. Η λέξη *humanitas* εμφανίστηκε για πρώτη φορά στη Ρωμαϊκή Δημοκρατία και σήμαινε *eruditio et institutio in bonas artes* (γνώση και εκπαίδευση στα ήθη και τις τέχνες). Η ανθρώπινη ιδιότητα δεν ήταν κάτι κοινό αλλά, όπως έλεγε ο Κικέρων, ένα πρότυπο συμπεριφοράς το οποίο διέκρινε τους *hominum humani* (τους πραγματικούς ανθρώπους, δηλαδή τους μορφωμένους Ρωμαίους) από τους *homines barbari* (τους βάρβαρους, όλους τους υπόλοιπους). Και παραμένει η «ανθρωπότητα» έκτοτε ένας τέτοιος όρος διάκρισης μεταξύ των πλήρως και τον λιγότερο ανθρώπων.

Ο χριστιανισμός υπονόμωσε τις ιεραρχίες του κλασικού κόσμου. Η διακήρυξη του Αποστόλου Παύλου ότι δεν υπάρχει Έλληνας ή Εβραίος, άνδρας ή γυναίκα, ελεύθερος ή δούλος (Επιστολή προς Γαλάτες 3:28) εισάγει ένα πνευματικό οικουμενισμό. Όλοι οι άνθρωποι έχουν ψυχή και μπορούν να συμμετάσχουν στο θεϊκό σχέδιο σωτηρίας. Πρέπει όμως να ασπαστούν τον Χριστιανισμό γιατί οι άπιστοι δεν έχουν θέση στο σχέδιο της θείας πρόνοιας. Αυτός ο ριζικός διαχωρισμός θεμελίωσε την οικουμενική αποστολή της

Εκκλησίας και της Αυτοκρατορίας όπως και την επιμονή τους στον προσηλυτισμό των αλλοθρήσκων. Η αναγγελία της αγάπης και σωτηρίας έγινε ταυτόχρονα και πολεμική ιαχή: να φέρουμε τους παγανιστές στη Θεία χάρη, να επιβάλλουμε στον κόσμο το μήνυμα της αλήθειας. Στη Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και σε εκείνες που την διαδέχτηκαν, η διαχωριστική γραμμή μεταξύ ανθρώπων και βαρβάρων συνέπεσε μ' αυτήν μεταξύ πιστών και απίστων.

Η χριστιανική έννοια της ανθρωπότητας συζητήθηκε δημόσια σε μία από τις σημαντικότερες αντιπαραθέσεις στην ιστορία. Το 1550, στο Βαγιαδολιδ της Ισπανίας, ο αριστοτελικός φιλόσοφος Χινές ντε Σεπούλβεδα και ο κληρικός Βαρθολομαίος ντε λας Κάσας αντιπαρατέθηκαν σχετικά με τη στάση των Ισπανών κατακτητών απέναντι στους Ινδιάνους του Μεξικού. Ο Σεπούλβεδα υποστήριξε ότι «οι Ισπανοί κυβερνούν απολύτως δικαιωματικά τους βαρβάρους, οι οποίοι στη σωφροσύνη, τα χαρίσματα, την αρετή και την ανθρωπιά είναι τόσο κατώτεροι από τους Ισπανούς όσο και τα παιδιά από τους ενήλικους, οι γυναίκες από τους άνδρες, οι άγριοι και σκληροί από τους ήπιους και ευγενείς, θα τολμούσα να πω όσο ο πίθηκος από τον άνθρωπο». Ο Λας Κάσας διαφώνησε, λέγοντας ότι οι Ινδιάνοι είχαν εδραιωμένα έθιμα και καθιερωμένο τρόπο ζωής. Είναι «ασύνειδα» χριστιανοί, έλεγε, όπως ο Αδάμ πριν από την Πτώση. Αν οι κατακτητές σεβαστούν τις παραδόσεις, τους νόμους και τον πολιτισμό τους θα ασπαστούν τον χριστιανισμό, αλλά και θα αποδεχτούν την εξουσία των κατακτητών. Ο Λας Κάσας συνδύαζε τη θεολογία με την πολιτική σκοπιμότητα σε ένα πρώιμο παράδειγμα πολύπολιτισμικότητας. Αλλά ο χριστιανικός οικουμενισμός του, όπως κάθε οικουμενισμός, βασιζόταν σε αποκλεισμούς. Καταδίκασε κατ' επανάληψη τους «Τούρκους και τους Μαυριτανούς, τους πραγματικούς βάρβαρους απόβλητους των εθνών». Οι Μουσουλμάνοι, σ' αντίθεση με τους Ινδιάνους, είχαν μάθει τη διδασκαλία του Χριστού αλλά την απέρριψαν και επομένως δεν υπάρχουν περιορισμοί στην αντιμετώπιση τους. Ο Λας Κάσας νίκησε το debate, αλλά η άποψη του Σεπούλβεδα ήταν εκείνη που υιοθετήθηκε από αποικιοκράτες και ιμπεριαλιστές. Ήταν η άποψη του που ακούσαμε για τους Σέρβους, τους Ιρακινούς και τους Αφγανούς από τους Δυτικούς αλλά και για τους Αλβανούς ή τους Κούρδους από τους άλλους.

Το επόμενο βήμα στην ιστορία του «ανθρώπου» έγινε από τους πολιτικούς φιλοσόφους και τους επαναστάτες του 18ου αιώνα. Η Γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη δηλώνει ότι «οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και με ίσα δικαιώματα», αλλά στη συνέχεια αποδίδει τα δικαιώματα αυτά, με την πραγματική νομική και πολιτική τους έννοια, μόνο σε ορισμένους Γάλλους: τους πολίτες. Στο κενό ανάμεσα στον οικουμενικό «άνθρωπο» και τον εθνικό πολίτη βρίσκονται οι ξένοι – δεν έχουν δικαιώματα επειδή δεν είναι πολίτες και κατά συνέπεια δεν είναι πλήρως άνθρωποι κάτι που έχει γενικευθεί σήμερα με τους πρόσφυγες και τους οικονομικούς μετανάστες. Η γαλλική Διακήρυξη διαχωρίζοντας την ιδιότητα του ανθρώπου από την ιδιότητα του πολίτη, δημιούργησε δύο εναλλακτικές προσεγγίσεις: τον ιμπεριαλισμό, στον οποίο η πόλις, το έθνος, το μερικό ισχυρίζεται ότι αποτελεί την έκφραση του κόσμου, της ανθρωπότητας του καθολικού. Δικαιούται επομένως το μερικό να διαδώσει τον πολιτισμό

με πολέμους και κατακτήσεις. Ένα πρώιμο παράδειγμα ήταν οι ναπολεόντειοι πόλεμοι και η «εκπολιτιστική αποστολή» της αποικιοκρατίας, ένα σύγχρονο το Ιράκ. Η εναλλακτική άποψη, ο κοσμοπολιτισμός, επιβάλλει το καθολικό στο μερικό έτσι ώστε οι οικουμενικές αξίες να ξεπερνούν τοπικές ιδιοσυγκρασίες. Η δεύτερη προσέγγιση παραμένει μια ουτοπία όμως που ίσως υπάρξει στο μέλλον.

Μόνο η Αϊτινή επανάσταση, που απελευθέρωσε τους σκλάβους και έδωσε πολιτικά δικαιώματα στον αποικιοκρατούμενο της πληθυσμό μετά την ανεξαρτησία του νησιού το 1804, ήταν εκείνη που ανέλαβε να υποστηρίξει τις αξίες του οικουμενισμού. Έπρεπε βέβαια να το κάνει ενάντια στους αποικιοκράτες Γάλλους που επινόησαν τα «οικουμενικά» δικαιώματα αλλά τα έδωσαν μόνο στους άσπρους Γάλλους άνδρες. Και αυτό το πλήρωσε. Μέχρι την δεκαετία των 1980, η Αϊτή πλήρωνε αποζημιώσεις στη Γαλλία για τη ζημιά που έπαθαν οι δουλοκτήτες. Κάθε φορά που η ελευθερία και η ιδιοκτησία συγκρούονται, η ιδιοκτησία επιβάλλεται. Να σημειώσουμε επίσης ότι η ελεύθερη Αϊτή ήταν το πρώτο κράτος που αναγνώρισε την Ελλάδα μετά την επανάσταση.

Ο «άνθρωπος» των «δικαιωμάτων του ανθρώπου» δεν είχε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, εκτός από την ελεύθερη βούληση, τη λογική και την ψυχή. Αυτά τα καθολικά χαρακτηριστικά εκκοσμίκευσαν τη χριστιανική πίστη στην ιερότητα της ζωής και προίκισαν την ανθρωπότητα με αξιοπρέπεια και σεβασμό. Ο «άνθρωπος» ή το «υποκείμενο» των δικαιωμάτων είναι μια αφαίρεση. Δεν έχει σώμα, χρώμα, φύλο ή ιστορία, όπως έχουν υποστηρίξει ο Χέγκελ, ο Μπερκ και ο Μαρξ. Ωστόσο, ο πραγματικός άνθρωπος που απολάμβανε τα δικαιώματα ήταν ο ευκατάστατος, λευκός, χριστιανός, αστός, ετεροφυλόφιλος άνδρας. Συγκέντρωνε στο πρόσωπο του την αφηρημένη αξιοπρέπεια του ανθρώπου και τα συγκεκριμένα προνόμια του ισχυρού.

Από τότε, η πλήρης «ανθρώπινη ιδιότητα» κατασκευάζεται με φόντο τη «μη ανθρωπότητα», αυτούς που ανήκουν σε λάθος τάξη, φύλο, φυλετική καταγωγή, θρησκεία ή σεξουαλικότητα. Αν τα δικαιώματα είναι οικουμενικά, τότε οι πρόσφυγες, οι «παράνομοι» μετανάστες, οι άνεργοι ή οι κρατούμενοι του Γκουαντάναμο, οι οποίοι είναι απλώς «άνθρωποι» και δεν έχουν χώρα ή δίκαιο για να τους προστατεύει, θα έπρεπε να έχουν τα δικαιώματα των ανθρώπων. Ωστόσο δεν έχουν κανένα – αποτελούν μόνο γυμνή, απροστάτευτη ζωή.

Το κίνημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να θεωρηθεί ως συνεχής αλλά αποτυχημένος αγώνας να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στον αφηρημένο άνθρωπο των Διακηρύξεων και το εμπειρικό ανθρώπινο ον. Οι συμβάσεις κατά των διακρίσεων εις βάρος των έγχρωμων, των γυναικών, των παιδιών, των γκέι και των λεσβίων, δίνουν σάρκα, οστά

και φύλο στο χλωμό σκαρίφημα του «ανθρώπου». Έχουν επιτύχει; Ναι και όχι. Η έννοια της κοινής «ανθρώπινης ιδιότητας» μας προικίζει όλους με αξιοπρέπεια. Εντούτοις, η ιστορία μας έχει διδάξει ότι δεν υπάρχει κάποιος ιερός και απαράβατος ορισμός της ανθρώπινης ιδιότητας. Η ανθρώπινη δύναμη, εκκοσμίκευση της παντοδυναμίας του Θεού, αλλάζει συνεχώς τον ορισμό του ανθρώπου. Η διαλεκτική του Διαφωτισμού οδήγησε στη χειραφέτηση αλλά και στο ναζισμό. Τα δικαιώματα είναι τρόπος προστασίας του ατόμου αλλά και εργαλείο των κυβερνήσεων για να πειθαρχούν τους ανθρώπους, τις κοινωνίες και, εσχάτως, τον κόσμο. Αν οι αποικιοκράτες έστειλαν πρώτα τους ιεραποστόλους και μετά τις κανονιοφόρους, η σύγχρονη αυτοκρατορία στέλνει πρώτα τις ΜΚΟ για τα ανθρώπινα δικαιώματα και μετά τα βομβαρδιστικά. Είναι κομμάτια της ίδιας ιστορίας: της προσφοράς του «πολιτισμού» στους βαρβάρους.

Κάθε ιστορική εποχή έχει χρησιμοποιήσει τον δικό της (φιλοσοφικό ή εμπειρικό) ορισμό της ανθρωπότητας για να διαχωρίσει τους κυρίαρχους, τους υποτελείς και τους αποκλεισμένους. Εκείνοι που δεν μιλάνε τη γλώσσα μας, δεν μοιράζονται τη θρησκεία μας, ανήκουν στη λάθος τάξη, έχουν λάθος φύλο, χρώμα ή σεξουαλικότητα μένουν πάντα έξω από την «ανθρωπότητα», όπως ορίζεται στην κάθε χώρα και εποχή. Όλες οι παλιότερες κατηγορίες αποκλεισμού παραμένουν ενεργές σήμερα. Έχουν προστεθεί σ' αυτές οι «οικονομικά ανενεργοί», τα «ανθρώπινα σκουπίδια», οι απόβλητοι του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Παρά τους ισχυρισμούς περί του αντιθέτου, η ανθρώπινη ιδιότητα δεν αποτελεί την κανονιστικό θεμέλιο των δικαιωμάτων. Το νόημα που παίρνει σε κάθε ιστορική περίοδο και χώρα είναι αποτέλεσμα ιδεολογικής διαπάλης και πολιτικών μαχών, που επεκτείνουν τα δικαιώματα σε κάποιες κατηγορίες (κάνοντας τα μέλη τους περισσότερο «ανθρώπους») και τα περιορίζουν από άλλες. Τα ανθρώπινα δικαιώματα λοιπόν δεν «ανήκουν» στους ανθρώπους. Αντίθετα συνιστούν μια διαβαθμισμένη «ανθρωπότητα», με πλήρεις ανθρώπους στο ένα άκρο, τους αποκλεισμένους στο άλλο και την μεγάλη μάζα των υπηκόων στο μέσο.

Κώστας Δουζίνας

Καθηγητής Νομικής και Πολιτικής Φιλοσοφίας